

ÁLLANDÓAN STRESSZBEN – A LENGYEL MENEKÜLTEK ÜGYEINEK BELÜGYI KEZELÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ALATT

Csehszlovákia feldarabolását követően 1939 tavaszán Magyarország néhány nap alatt visszafoglalta a Trianonban elcsatolt Kárpátalját. A magyar revíziós politika újabb sikerének, az említett területgyarapodásnak az egyik eredménye lett, hogy létrejött a 180 kilométeres közös magyar-lengyel határ. Tavasszal Nagy-Britannia és Franciaország ugyan még biztosította¹ Lengyelországot, hogy függetlenségét támogatják, de az 1939. augusztus 23-án Moszkvában aláírt Molotov – Ribbentrop paktum Lengyelország, a Baltikum és Moldova sorsát is eldöntötte. 1939. szeptember 1-én a Wehrmacht megtámadta Lengyelországot.

A Teleki-kormány 1939 áprilisától határozottan kiállt a magyar-lengyel barátság mellett, és semmiféleképpen nem akart a németek oldalán Lengyelország ellen háborúba keveredni. Erről már tanúbizonyságot tett a magyar külügyminiszter Villani római nagykövetnek írt utasítása is 1939. április 27-én,² illetve Teleki Ribbentrop feljegyzésének kézhezvétele után tett kategorikus kijelentése is: „Magyarország részéről nemzeti becsületbeli ügy távol maradni bármilyen katonai akciótól Lengyelország ellen.”³

A Molotov – Ribbentrop paktum szellemében a Szovjetunió 1939. szeptember 17-én a Lengyelország keleti részében élő fehér oroszok és ukránok „védelmében” támadást intézett a németekkel már háborúban álló Lengyelország ellen. Ez a hátbatámadás és a tényleges nyugati segítségnyújtás elmaradása összeroppantotta a lengyel hadsereget és ezzel Lengyelországot is. Ebben a helyzetben sok lengyel számára országa elhagyása tűnt a legjobb megoldásnak. 1939 szeptemberében két menekülő útvonal létezett, Románia és Magyarország, amelyek közül az utóbbi területi revíziós politikájának részbeni támogatása miatt lekötelezettje volt a náci Németországnak.

Az első menekültcsoport 1939. szeptember 10-én jelent meg a magyar-lengyel határon, ezrek, tízezrek követték őket. Szeptember 18-án, tehát egy nappal a szovjet támadás után Teleki Pál miniszterelnök utasítására megnyitották a lengyel menekülők előtt a lengyel-magyar határt. A különféle becslések között jelentős eltérés mutatkozik, a mai napig sem tudjuk pontosan, hogy hány lengyel menekültet fogadott be a Magyar Királyság 1939 őszén.

1939. szeptember 17-e, a szovjet támadás után megsemmisültek a lengyel elképzelések, hogy Kelet-Lengyelországban alakítsanak ki a németek ellen védvonalat. A lengyel menekültek áradata rögtön megindult Magyarország és Románia felé. Romániával Lengyelország 1929-től állt érvényes katonai és politikai szerződésben, de ennek ellenére a

¹ 1939. április 6-án írták alá Londonban az angol, francia és lengyel kölcsönös segítségnyújtási szerződést. A szerződés reményében a világ köztük Magyarország is remélte, hogy Lengyelország geopolitikai helyzete megerősödik és akkor kulcsfontosságú szerepre is szert tesz.

² Kapronczay Károly: Akkor nem volt Lengyelország... Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1992. 7. o.

³ Grzegorz Lubczyk: A lengyel Wallenberg. Széphalom Könyvműhely. Budapest, 2004. 26. o.

román hatóságok a katonai és még a politikai menekülteket – többek között a lengyel kormányt – is internálták és rossz körülmények között tartották őket.

A magyar kormány felkészült ugyan a lengyel menekültek fogadására, azonban ekkora embertömegre nem számított. Lengyelbarát politikáján nem változtatott, nem szakította meg diplomáciai kapcsolatait, teret engedett a lengyel menekültekkel szimpatizáló tüntetéseknél. A németek erőteljes nyomást gyakoroltak Budapestre: követelték a diplomáciai kapcsolatok megszakítását, a már itt tartózkodó lengyelek kiadatását, a magyar lakosság lengyelbarát megnyilvánulásainak felszámolását, a magyar hatóságok a lengyelek iránt tanúsított kivételes bánásmódjának a megtiltását.

A Belügyminisztérium a lengyel menekültek érkezésének pillanatában már megbízottakat küldött ki a határállomásokra, *„hogy a menekültek fogadását és ellátását ellenőrizzék s az ország belsejébe való továbbvonulást és végleges elhelyezést irányítsák.”*⁴ A szeptember 22-i minisztertanácsi ülésen a belügyminisztert képviselő Bonczos Miklós államtitkár az egyre nagyobb számban érkező magyar és idegen állampolgárságú személyek *„fedél alá juttatása”* céljából 120 ezer pengőt kért, amihez a minisztertanács hozzájárult. Egy menekült ellátására napi 0,90 pengővel számoltak. Csáky István külügyminiszter is *„nagy horderejűnek”* nevezte Lengyelország keleti részének a szovjet hadsereg általi megszállását, ami szerinte nem tekinthető véglegesnek. De a szovjet térfoglalás nagy hatást gyakorolt a szláv világra, amivel számolni kell a későbbiekben.

A kormány engedélyezte lengyel érdekvédelmi szervezetek megalakulását, pénzügyi támogatások elfogadását. A lengyel katonáknak és felszerelésüknek is biztosították a méltányos és szakszerű elhelyezést, a katonák a mindenkori honvédségi ellátást kapták, illetve zsoldkiegészítést is.⁵

A minisztertanács 1939. október 5-i ülésén a belügyminiszter a korábbi 120.000 P-n kívül újabb 300.000 pengőt kért a menekültek ellátására és elhelyezésére *„közjótékonyság és emberbaráti intézmények”* költségvetési címen.⁶

A menekülések okairól és módjairól tájékozódhatunk a kihallgatási jegyzőkönyvekből, kérvényekből. Például Rucki György, Lysek Pál Juraszek József, Moravec János lengyel egyetemista menekültek kihallgatásuk során elmondták, hogy *„folyó hó (szeptember) 19-én a lengyelországi Javorikában német csendőrség érkezett. Az exponáltabb lengyeleket, papokat, diákokat és főleg iskolai hallgatókat ok nélkül elfogdosták és elzárták. Minthogy az összes főiskolásokat és diákokat összefogdosták, csak mi maradtunk még a féletlenség folytán szabadok, az elfogástól való félelmünkben a határon át Csadcára innen Zsolnára, majd vonaton Garamberzencére és Ujbanyara jöttünk, innét pedig gyalog Kovácsin és Kiskoszmályon át a tolmácsi hidra, ahol aztán a magyar határőrségnél jelentkeztünk és az a csendőrsre állított elő Nagykálnára. A csendőrs Nagykálnáról a lévai járás főszolgabírája elé állított ma elő. Szándékunk az volt, hogy Budapestre megyünk Nochel, lengyel származású professzorhoz, akinek segítségével tanulmányainkat folytatni akartuk. Mást előadni nem tudunk.”*⁷

A magyar kormány a menekültekkel kapcsolatos bánásmódra vonatkozóan a genfi egyezményekben foglaltak voltak az irányadók. A két világháború között egyezmények születtek a hadifoglyok és a polgári menekültek védelme érdekében, amelyek meghatározták a semleges országok valamint a nemzetközi szervezetek működését és

⁴ Lengyel menekültek Magyarországon a háború alatt. Athenaeum. Budapest, 1946. 16. o.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1939. 09. 22.

⁶ MNL OL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1939. 10. 5.

⁷ MNL OL K 150 – 1939.IX – 15 – 692

viselkedését konkrét helyzetekben. 1927-ben a Nemzetközi Vöröskereszt szervezetén belül megalakult a Nemzetközi Segélynyújtó Egyesület, amelynek fő tevékenysége a hadifoglyok és a menekültek gondozására és ellátására terjedt ki. Ezt a szerződést Magyarország is aláírta, ezáltal elkülönített feladatának tekintette a hadifoglyok és menekültek gondozását és kötelezettséget vállalt ezek teljesítése érdekében.

A Teleki-kormány a lengyel menekültek befogadására vonatkozó döntéseit taktikai és morális indokok alapján hozta meg. A döntés megfelelt az ország külpolitikai céljainak és érdekeinek, amelyek a nyugati szövetségesekkel való kiegyensúlyozott viszony fenntartását tették szükségessé, valamint a magyar sajtó által még inkább felerősített lengyelbarát közvélemény-hangulatnak. A külügyminisztérium iratai is tükrözik ennek a felfogásnak az érvényre juttatását.⁸

Már szeptember 15-étől elkülönült a polgári menekültek és a menekült katonai személyek gondozása. A polgári menekültekkel a Belügyminisztérium VII. Közbiztonsági osztályán belül a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH), illetve az Antall József vezette IX., Szociális Osztály foglalkozott. Amíg a katonai menekülteket ez a lengyel katonai képviselő segítette, addig a polgári menekültekkel a Lengyel Polgári Bizottság tagjai foglalkoztak. Ezen kívül a Budapesten 1941-ig működő lengyel követség, a Vöröskereszt és több társadalmi szervezet vett részt a menekültek életének szervezésében, segítségével. A magyar kormány Budapesten kívül még további 114 településen szállásoltak és láttak el polgári személyeket.

A polgári menekültek – akikkel a továbbiakban foglalkozom - felügyeletét a helyi közigazgatás vezető beosztású civil hivatalnokai látták el táborparancsnoki, helyettesi és egyéb minőségben. A menekülők nagyobb számban történő érkezésekor az érintett települések kötelesek voltak - minden érkezett személy pontos adatainak feltüntetésével - jelentést tenni a Belügyminisztériumnak a közigazgatási határain belül tartózkodó lengyel polgári menekültekről. Személyenként szociális nyilvántartó lapot is ki kellett tölteni. A táborparancsnokok feladatai közé tartozott emellett a havi összefoglaló jelentések készítése is a tábor működéséről, amelyben fel kellett tüntetni a menekültek létszámadatait, családi állapotukat, az üres férőhelyek számát, „a táborszerű” vagy magánházaknál való elhelyezés preferálását, illetve az előző havi ellátmánymaradványt, vagy –tartozást, valamint a következő havi ellátmányszükségletet. Az elhelyezettek ellátását a kormány a Magyar-Lengyel Menekültügyi Bizottság és egyéb segítő szervezetek bevonásával tette lehetővé.

Ugyanakkor feszültséget okozott, hogy „a menekültek megjelenésekor a magyar állam még nem követett kialakult menekültpolitikát, a vonatkozó rendelkezések az ezt követő tapasztalatok fényében változtak, finomodtak.”⁹ Nemcsak arról van szó, hogy az alsóbb szervek nem értették mit akarnak pontosan a minisztériumban, hanem előfordult, hogy a rendelkezések egy nap alatt háromszor változtak, mindig az előző ellenkezőjére. Így az alsó fokú szervek nem tudták mennyire legyenek szigorúak, elnézőek, barátnak vagy ellenségnek tekinték-e a menekülteket.

A táborparancsok a tábor vezetése mellett felelt a menekültek szociális ellátásért. A tábor zárt rendszerben működött, a tábori területen adminisztratív irodai munkák ellátására

⁸ Klettner Csilla – Kovács Tamás: A lengyel menekültek magyarországi fogadtatása 1939 őszén. In: Archív Net: XX. századi történeti források. 16. évf. 4. sz.

http://www.archivnet.hu/menekultkerdes_migracio_magyarorszagon_a_20_szazadban/2._a_lengyel_menekultek_magyarorszagi_fogadtatasa_1939_oszen.html (Letöltés ideje: 2017.07.26.)

⁹ Uo.

felvett „külsős” munkaerő alkalmazása is csak a Belügyminisztérium engedélyével és a táborparancsnok szigorú ellenőrzése mellett volt lehetséges.

A menekültek megfelelő elhelyezésére kellett fordítani a legnagyobb hangsúlyt az előírások alapján, így például:

- az egyedülálló nőket és férfiakat elkülönítve helyezték el;
- az összetartozó rokonokat pedig egy családként együttesen helyezték el.

Érdekesség, hogy a levél külön hangsúlyozza, hogy az eltérő társadalmi osztályú menekültek szétválasztás nem feltétlenül szükséges, amely arra enged következtetni, hogy a gyakorlatban gyakorta előfordult a társadalmi osztályok szerinti szegregáció.

A törzskönyvvvel egyidejűleg a Hatóságoknak ki kellett állítania az 532/men. 1939. sz. rendeletben előírt „Nyilvántartó lap”-ot is, melyet utána meg kellett küldenie a Belügyminisztérium IX. osztályához.

A belügyminiszter 1940. január 24-én kelt levele a polgári menekülttáborok parancsnokainak konkrétan megfogalmazta, hogy a lengyel menekültek beözönlésének következtében az ország különböző pontjain állítottak fel menekült táborokat és férőhely hiányra tekintettel magánzemélyeknél is szállásoltak el lengyel menekülteket. *„Minden polgári menekülttábor vezetését és irányítását /: ebből a szempontból tábornak véve azokat a községeket, városokat, körjegyzőségeket is, ahol a menekültek nem kifejezetten táborban vannak ellátva:/ a belügyminisztérium által megbízott táborparancsnok látja el, aki ebben a minőségben közvetlenül a belügyminisztérium IX. /: közjóléti és szegénységügyi:/ osztályának rendelkezése alá tartozik. /:Városokban a polgármester, községekben rendszerint a járás főszolgabírája, vagy a község jegyzője, kivételesen papok, tanítók stb.:”*¹⁰ A polgári menekültek elhelyezése ennél szabadabb formában történt, csak névleg helyezték el táborokban őket, a valóságban magánlakásokban, panziókban és szállodákban kaptak szállást. A kormány a kihelyezett menekültekért 1,50 pengő/fő tartásdíjat fizetett, amennyiben a szállásadó hitelt érdemlő módon tudta igazolni az eltartást.¹¹ Elvileg a szigorú rendőri felügyelet és internálás alatt kellett volna élniük. A helyi polgári közigazgatás vezetője (általában a [fő]jegyző) volt a tábor parancsnoka, nála kellett jelentkezniük a polgári menekülteknek előbb naponta, később már csak tíznaponként. Költségüket a magyar állam fedezte, és a magyar átlagfizetést meghaladó napidíjat is kaptak.

A lengyel polgári menekültek segélyezése a jogosultságaitól függően változott. Az önellátók függetlenséget élveztek, csak bizonyos megjelenési kötelezettségük állt fenn, de az sem minden esetben. Ők így nem részesülhettek tábori ellátásban. Ebből kifolyólag külön ellátási segélyért kellett folyamodniuk, melyet átlagban 2, 20 pengőben állapítottak meg naponta, személyenként, derül ki a levéltári iratanyagból.¹² Mint ahogy az is, hogy főképp önellátó, dolgozó lengyel menekültek kértek ellátási segélyt.¹³

A táborlakók csak a táborparancsnok engedélyével és felügyeletével vállalhattak munkát, igényelhetek plusz juttatást, de tábori segélyezésben részesültek. Amennyiben önellátók voltak akkor viszont nem tartoztak senkinek a felügyelete alá, de tábori segélyezésben sem részesülhettek.

Amellett, hogy a Belügyminisztérium teljes egészében fedezte a menekültek szállását, étkeztetését teljes körű egészségügyi ellátást is biztosítottak számukra, derül ki az állami kórház /:gyógyintézet:/ és közkórház igazgatóknak címzett átiratban. A miniszteri

¹⁰ MNL OL K150 – 1939 – 1940. IX – 15 – sz.n.

¹¹ MNL OL K 150 – 1939.IX – 15 – 1068.men. /1939 .

¹² MNL OL K150 – 1941.IX – 9 – 1061/1941

¹³ MNL OL K150 – 1941.IX – 9 – 10-12315

tanácsos az okiratban biztosítja a címzetteket, hogy menekültek egészségügyi ellátásával járó költségeket teljes egészében megtéríti a menekültügyi osztály hitelére.¹⁴

A menekültek számára fényképes „Igazoló könyvecskék” kerültek kiállításra, amelyeket nyilvántartásba vettek. Ezek egyfajta személyazonossági igazolványként is funkcionáltak. A nyilvántartás tartalmazta, hogy a könyvecske kinek a nevére lett kiadványozva, illetve annak sorszámát. A fő szempont az volt, hogy minden esetben kiderülhessen belőle hány könyvecske áll még rendelkezésre. Az elrontott könyvecskéket megsemmisíteni nem lehetett, azokat „Elrontott” jelzettel kellett ellátni. A menekültek kötelesek voltak maguknál tartani a könyvecskéjüket még a tábor hosszabb távú vagy akár végleges elhagyása esetén is. A tábor elhagyását és esetlegesen új táborba való belépést is a táborvezetőnek kellett a könyvecskébe bejegyeznie. A menekültnek kötelessége volt könyvecskéjének bemutatása. „A könyvecskének megfelelő része a menekült mindenkori tartózkodási helyének a rendészeti hatóságok részéről való kijelölésére, illetve feltüntetésére is felhasználható.”¹⁵ A könyvecskében feltüntették a menekült személy számára jutott támogatásokat is, úgy, mint pénz, ruhaneműk, stb..., amelyeket vagy a hatóságoktól vagy jótékonyági szervezetektől kaptak. Emellett itt fel kellett tüntetni a számára „megőrzésre”, tovább a menekült által letétbe helyezett tárgyak és anyagok listáját tartalmazta. A könyvecskékkel történő visszaélések visszaszorításának érdekében a fényképek beragasztására szánt oldalán a menekülteket ujjlenyomatát is lehetett rögzíteni. A menekült magával hozott fényképét abban az esetben lehetett beragasztani, amennyiben azon megfelelően felismerhető a menekült és ezt aláírásával, a hatóságok pedig pecsétjükkel hitelesítik. A pecsét félig a fényképen félig pedig a papíron helyezkedik el.¹⁶

Az első civil lengyelek említett 1939. szeptember eleji érkezésekor még nem működött, nem működhetett a hazai szervezett menekültügyi ellátórendszer, így a helyi lehetőségeknek megfelelően igyekeztek gondoskodni róluk. Egy visszaemlékező szerint „az elszállásolás és az ételmezés az első napokban nagyon hiányos volt. Még némelyek elsőrangú szállodákban aludtak, mások olykor siralmas körülmények között szorongtak; gyakran egyáltalán nem is jelöltek ki szállást.”¹⁷ Ezért meghatározó szerep jutott a – civil kezdeményezés alapján – szervezett gyűjtéseknek, támogatásnak.

A lengyelek mindennapi – akár több évet átfogó – helyzetét a levéltári források alapján lehet rekonstruálni. Ilyen például Wopatarni Oskar lengyel polgári menekült ügye, amiben a kort és a helyzetet figyelembe véve nincs semmi különös. Az 53 éves, jogász végzettségű Wopatarni gazdasági felügyelőként dolgozott Lengyelországban, az I. világháború alatt hadnagyként szolgált az osztrák hadseregben. Tehát civilként menekült Magyarországra. 1942 nyarán a keszthelyi táborból áthelyezték a nagyszakácsi táborba. Betegsége miatt (Pázmány Péter Tudományegyetem 1. sz. Belklinikája által igazolt tumor) Wopatarni kérte Keresztes Fischer belügyminisztert, hogy helyezték át Fajszra, ahol lengyel orvos működik és a környezet is jót tesz állapotának. Ugyanakkor kérte a minisztertől, hogy orvosilag előírt diétája miatt „segítségben részesíteni szíveskedjék”, mert „a havonta élvezett P. 75. járulékból nem vagyok képes ezeket a kiadásokat fedezni.” A kérést támogatta a Magyar Vörös Kereszt Egylet Lengyel Orvosok Csoportja.¹⁸ A menekültügyi bizottság szeptember 19-i közbenjárására a honvédelmi miniszter október

¹⁴ MNL K150 – 1940 – IX. – 9. (206881/1939)

¹⁵ MNL OL. K150 – 1939 – 1940. IX – 15 – 85-86.

¹⁶ U.o.

¹⁷ Klettner Csilla – Kovács Tamás: i.m.

¹⁸ MNL OL K 150 – 1942 – 241074/1942. MNL OL K 150 – 1942 – 1082/1942

3-án engedélyezte, hogy Wopaternit a győri honvéd csapatkórház lengyel fiókkórházba felvegyék, ami október 5-én történt meg.

Mivel Wopaternit nem vették a katonai internáltak állományába, ezért nem jogosult ingyen kezelésre és ellátásra. Emiatt a kórház gazdasági hivatala kérte a keszthelyi lengyel internált polgári tábort, hogy Wopaternit továbbra is tartsák állományban, illetményét folyósítsák a győri kórházba, ahol napi 1,25 P. ápolási költséget számolnak fel. A főszolgabíró a BM IX. ügyosztályához továbbította a kérést, ahol ezt december 9-én a jóváhagyták.

A Belügyminisztérium IX. ügyosztálya 1943. január 21-én utasította a Menekültügyi Irodát, hogy 50 pengő rendkívüli segélyt utaljon át Woptaerni Oszkár úrnak és számolja el a menekültügyi lengyel hitel terhére.

Január 25-én a keszthelyi főszolgabíró arról tájékoztatja a minisztériumot, hogy Wopaterni december 1-én visszaérkezett Győrből és a keszthelyi táborban van, ahol kapja az ellátmányt. Február 18-án a Belügyminisztérium már arról tájékoztatta a KEOKH-ot és a Lengyel Menekültügyi Bizottságot, hogy Wopaternit egészségi állapota miatt levegőváltásra szorul – orvosi igazolás mellékelve –, ezért 6 hétre a mátrafüredi üdülőtáborba helyezik át. Áprilisban a mátrai tartózkodást május 31-ig meghosszabbították.

1943. szeptember 1-én a lengyel polgári menekültek segélyét újrászabályozták. Wopaterni napi 5,50 pengő napi segélyét 7 pengőre emelték. A hónap utolsó napján törölték a keszthelyi tábori létszámból és a belügyi ellátottak csoportjába vették fel. További sorsa az irategyüttes fényében nem ismert.